

Асакеева Д.Ж.

**ЧЫГАРМАЧЫЛЫККА КӨРҮЛГӨН КАМКОРДУК, САЯСИЙ ЖАКТАН
МОТИВАЦИЯЛАНГАН ТАЛАПТАР ЖАНА ЧЕКТӨӨЛӨР**

Асакеева Д.Ж.

**ЗАБОТА О ТВОРЧЕСТВЕ, МОТИВАЦИОННЫЕ ТРЕБОВАНИЯ И ОГРАНИЧЕНИЯ
С ПОЛИТИЧЕСКОГО СТОРОНЫ**

D.Zh. Asakeeva

**CREATIVITY AND MOTIVATED ' DEMANDS AND RESTRICTIONS WITH
POLITICAL PARTIES**

УДК: 809.45/378.1

Макалада чыгармачылыкка көрүлгөн камкордук жана саясий жактан мотивацияланган талаптар, чектөөлөр каралаган.

Негизги сөздөр: көркөм мурас, көркөмдүк маселе, поэтикалык чеберчилик, идеология.

The article considers the demands and restrictions motivated by the political parties towards creativity.

«Заманачы» акындар өз доорунун чынчыл, реалист акындары болушкан, кыйналыш, эзилген элдин укуктарын коргоп, элдин мынчалык кыйналгандыктарына кимдер кунөөлүү экендигин ачык айтып чыгышкан, акындардын айтымында элди эзип жаткан феодалдык-уруучулук башкаруучулар менен бирге орустар (волосттук бийлөөчүлөр) экендиктери ашкере-ленген. Мисалы, М. Кылычтын «Зар заман» поэмасында, Калыгулдун «Акыр заман», Арстанбектин «Тар заман», Алдаш Молдонун «Хал заман» чыгармаларында падышалык Россиянын кыргыздарга жасаган жер бөлүштүрүү саясатынын туура эмес-тигин, каталыгын чагылдырбай кое алышкан эмес.

«Заманачы» акындар XIX кылымдын орчундуу, тарыхындагы оор кырдаалында жашашып, кыргыз элинин башынан өткөргөн тагдырын ырга кошушкан. Кээ бирлери заманачы акынга кошуп жүрүшкөн кыргыз элинен чыккан өтө таланттуу, поэтикалык чеберчилиги жогору жана кыргыздан биркнчи чыккан жазгыч акын Молдо Кылыч Шамыркан уулу да замандын бул көрүнүшүн ырга кошкон. Эгерде бул акын жазма адабият жаралган мезгилде жашап, адабий салтты өздөштүргөндө кандай гана мыкты акын болот эле. Ал бир гана заман темасын ырдап тим болгон эмес, анын мурастарынын деңгээли жогору, ыр куроонун салты менен сүрөттөөнүн салтын өздөштүрүп калган, кыргыз жеринин кооздугун, жанжаныбарлары, канаттууларын жана социалдык теңсиздикти жазма адабияттын мыйзамында ачууга жетишкен акын болгон. Адабиятчылардын көпчүлүгү аны «заманачы» акындарга кошуп жүрүшөт. Ал эми белгилүү адабиятчы К. Асаналиев: «Молдо Кылычтын адабий мурасы, ырасында эле, өзүнүн көркөмдүк системасы, жанрдык жана тематикалык ар түрдүүлүгү, койгон маселеси, сүрөттөгөн окуясы, ал турмак, ыр табияты боюнча «Замана» адабиятынан айырмаланып турат. Мындан да курчутуп айтсак, анын традициялуу чен-өлчөмүнө дегеле туура келбейт, сыйбайт. Бир гана «Зар заманды» жазганы болбосо Молдо Кылыч өзүнүн чыгармачылыгы ме-

нен кыргыз сөз искусствосунда жаңы багыт ачкандардын бири» (1).

Чындыгында, Молдо Кылыч акын катары замандаш акындарынан, дегеле кыргыз акындарынан айырмаланып турган абдан таланттуу инсан болуу менен бирге кыргыз кол жазма адабиятын баштаган. Акын кыргыз жеринде болуп жаткан социалдык теңсиздиктерди ырга кошуу менен кыргыз жеринин табиятын, көрүнүшүн, жаңырган коомду, элдин өнүгүү жолуна түшүп, турмуштун жаңы жактарын өздөштүрө баштагандыгын ачып берүү менен элим оңолсо экен деген тилекте ырларын жазган. Кайсы чыгармасын албайлы акындык табити ачылып, чыгармачылык жөндөмү өскөн акын экендиги белгилүү болот.

Ал орус элинин келишин башында жактырбаган менен алардан кыргыздар отурукташууну, дыйканчылыкты, маданиятты үйрөнүп, жаңыча жашоону баштап жаткандыктарын кубануу менен ырга кошкон. Молдо Кылыч кыргыз жеринде болуп жаткан бул көрүнүштү, колониялык замандын кандайлыгын ырлары менен сындаган.

М. Кылыч кыргыз элинин турмушунун кыйындыгына кейип гана ырдабастан, кыргыз эли маданияттуу жакшы турмушка жетсе экен деп тилек кылып ырдаган. М. Кылычтын негизги чыгармалары «Зар заман», «Чүй бою», «Канаттуулар», «Буудайыктын тою», «Зилзала». 1911-жылы Казанда «Кысса-изилзала» аттуу китеби жарык көрөт. Акын аталган чыгармаларында замандын абалын, кыйындыгын айтып, сындап ырдаган жана санат айткан ырларды да чыгарган, гумандуулукка чакырган, ади-адилеттүүлүктү, акылмандыкты, адамкерчиликти даңазалаган. Жыйынтыктап дйтканда, М. Кылыч таланттуу, поэтикалык зор күчкө ээ, поэзиянын табитин түшүнө билген, эстетикалык табити күчтүү, ждзма адабият деген кандай болорун жакшы түшүнгөн, кол жазма адабият деген жаңы агымды, жаңы адабиятты баштоочу катары анын мыйзамченемдерин түшүнө билген таланттуу инсан болгон.

М. Кылычтын «Зар заманы» башка акындардын «заман» темасындагы ырларынан айырмаланып турат, көлөмү жагынан гана эмес, акындын ыр куроодогу оригиналдуулугу, жекечелиги, стили бөлүнүп турат. десек болот, анткени терме ыр түрүндө курулган бул поэмада зар заман доору тематика катарында алынып, элдин оор абалы, бай менен кедейлердин карама-каршылыгы ачылып берилген

жана ошол мезгилдеги адамдардын жашоо-образы, мүнөздөрү, жакшы жаман сапаттары, турмуштиричилик, адап-ахлактары санат-насыят формасында чагылдырылган. Поэмасында бай-манаптарды сынга алып, адамдарды адамкерчиликке, адилеттүүлүккө үгүттөгөн, чакырык мүнөзүндөгү саптары абдан жакшы чыккан. Поэманын башкы пафосу - адилеттүү, теңдик заман келсе деген тилек болгон.

Мисалы, «Зар заман» поэмасында:

Береке кетти замандан,
Нуска жорук жоголду,
Жакшы менен жамандан.
Замананын шумдугу,
Байлар кылды урууну.
Байкап туруп сөз айткан,
Жаш балдардын куулугу.
Ынтымакка келишпей,
Бир атанын уругу.
Бул заманда кездешкен,
Сөздүн кетти туругу.
Куулангандан башканы,
Келтирбеди санаага (2).

Мына ушундай чыгармаларды жараткан Молдо Кылычтын чыгармачылыгы эске алынып, ал тууралуу изилдөөлөр башталып, биринчи кыргыз диссертациялары анын чыгармачылыгы тууралуу жазылып, иш жакшы саамалыктар башталган. «Кылыч – жазуучу акын» деген Т. Саманчин адабият таануу илими боюнча кандидаттык диссертация жазса, «Молдо Кылычтын тили» деген темада Ж. Шүкүров тил илими боюнча диссертациясын жазган. Бирок көп өтпөй М. Кылычтын чыгармалары «зыяндуу», «реакциячыл» чыгармачылык катары мүнөздөлүп, чыгармалары «кара сандыкка» катылып, ал гана эмес аны изилдөөчүлөр Т. Саманчин менен Ж. Шүкүровдор репрессиянын экинчи этабында камалып кетишкен.

Ошону менен Молдо Кылычтын атына кара көө жабылып, чыгармаларынын баары зыяндуу, тескери, идеясы бузук чыгармалар катары мүнөздөлгөн. Айрыкча, «Зар заман» аттуу чыгармасынын зыяндуу жактарын көрсөтүү күчөгөн, Ы. Абдрахманов: «Зар заман» феодалдык турмушту жактайт, ислам динин жактайт, орус самодержавиясын жектейт, кайра орусту чексиз мактап, жактайт» (3) - деп сындаган.

Молдо Кылычты жокко чыгаруу 1946-жылы ЦК ВКП (б)нын «Ленинград» жана «Звезда» журналдары жөнүндөгү токтомунан кийин кыргыз жеринде Кыргызстан КП (б) БКнын пропаганда боюнча секретары К. Орозалиевдин «Кыргызстанда тарыхый илимди жана адабиятты өнүктүрүүнүн келечектеш маанилүү милдеттери» деген докладында «Кыргыз адабиятынын очерктери» деген китептин Т.Саманчин жазган «Зар заман адабияты» деген бөлүмүн сындап, адабиятчы талдоого алган Арстанбек, Калыгул, Кылыч өңдүү акындарды реакциячыл, уруучул, бай-манапчыл акындар деген сыяктуу көптөгөн сындарды коюп, зыяндуу чыгармачылык катары мүнөздөйт. Мына ушул сындан соң аталган акындардын мурастарын окуп-үйрөнүүгө, окуу китептерине чыгарууга тыюу салынган.

«К. Орозалиевдин кыянатчылык менен Арстанбек, Калыгул, Молдо Кылычтын мурастарын жыйнап-үйрөнүүгө тыюу салышынын натыйжасында кыргыз адабияты менен маданияты орду эч качан толгус жоготууга учурады» (4) - деп айтылгандай, бул көрүнүш кыргыз адабияты менен маданиятына идеологиялык чабуулдун аябагандай күчөшүнө жана нукура мурастарды жок кылууга жол ачкан.

Молдо Кылычты аны менен кошо Тазабек Саманчинди жок кылган, чыгармачылыгына балта чапкан П. Балтин, Г. Нуров, Ж. Самагановдордун: «Т. Саманчиндин эмгектериндеги космополитизм жана буржуазиячыл-улутчулдук рецидивдер» - деген макала болгон. Аталган авторлор Т. Саманчин адабияттын партиялуулугуна каршы чыккан, кыргыздан чыккан биринчи акын жана кыргыз жазма адабиятынын негиз салуучусу деп Молдо Кылычты атаган, ошол эле доордо жашаган эл акыны Токтогулду «унутуп» койгон, революциядан мурда чыккан бардык акындарды «Эл акындары» деп, ал эми «замана» тилиндеги реакциячыл адабиятты революциячыл адабият деп, ал эми Россияга каршы улутчулдук аракеттерди патриоттук аракеттер (5) - деген сыяктуу укмуштуу катарларды таап чыгышып, көрсөтүшкөн. Буга удаа эле П. Балтин, Г. Нуров, Ж. Самаганов, Д. Бердибеков. «Окумуштуунун диссертациясынын авторунун улутчулдук көнүгүүлөрү» (6) - аттуу макала менен Ж. Шүкүровдун каталыгын ачып, ашкерелешкен. Ошону менен Молдо Кылыч коркунучтуу фигура катары укмуштантып көрсөтүү орун алат да, ал тууралуу илимий иш жазышкан эки окумуштуу камалып, бири кайтып келгенден кийин илимий иш жазууга мүмкүндүк ала албай жүрүп көз жумса, экинчиси качып жүрүүгө туура келген.

Эмне үчүн Молдо Кылыч ушундай тагдырга туш болду, анын катасы, зыяны эмнеде эле?

Көрсө мунун себепинин баары чыгармачылыкка, көркөм чыгармада болгон саясатташкан мамилеге, советтик идеологияга, коммунисттик партиянын бийлигине байланыштуу экен. Совет коому эмгекчилерге эркиндик бердик, бардык элдер бирдей өнүгүүгө тийиш деген саясатынын аркасында чексиз бийлигин жүргүзүп, кыргыз сыяктуу улуттарды өнүктүрүү эмес, тескерисинче баарын бирдей калыпта кармоого, улуттук мурас, руханий байлыктарды өнүктүрбөстөн жок кылууга, улуттук өзгөчөлүктү жоюуга жасаган мамилесинде экен. Бул тартипте бекем сактоо үчүн атайын токтомдорду чыгарып, жазуучулар союзу сыяктуу уюмдарды иштетип, алар аркылуу идеяларын ишке ашырыо турган, советтик көз карашка туура эмес келген кичине эле бирдеме байкалса жок кылынган. Карапайым калкты буга чексиз ишендирип, улуу мурастар, жеке адам тагдыры, ал гана эмес улуттардын тагдырлары талкаланып, бийлик чексиз (жйлигин орнотуп, баарын көзөмөлгө алып турган. Молдо Кылычтын тагдыры мунун бир мисалы. Акынга кандай гана күнөө коюлган жок, мунун натыйжасында 1991-жылга чейин бекитилип, зыяндуу чыгарма катары жарык көрбөй жатты.

Көркөм чыгармачылыкка карата жасалган мындай мамиле көркөм чыгарманын өзүнө, же авторунун жеке өзгөчөлүгү, эстетикалык табити, көркөм-эстетикалык ачылгасына, чыгарманын ички табиятына жараша болбостон, коомдун саясий турмушуна, саясаттын кызыкчылыгына, бийликтин идеологиясына жараша мамиле жасалган. Кандай чыгармачылык адам болбосун, кайсы доордо жашабасын бийликтин көз карашына жана талабына ылайык мамиле жасоо, чындыкты талап кылынгандай жасалма кылып көрсөтүү милдети коюлган. Совет өкмөтү эмнени талап кылса ошону аткарганга, реалдуу турмушту жасалмалап көрсөтүүгө, совет коомун мактаганга, жакшы нерсенин баарын Ленин, Сталин, партияга ыйгаруу, анын камкордугу алдында улуттук ийгиликке жетишти, улут катары жашап жатабыз ж.б. айтып мактаганга, эгерде ушундай нерсеге кичине эле карама-каршы нерселер чыгып калса. Аларды «эл душманы», «зыянкеч» катары жоюуга аракет ыкчам башталып, жыйынтыгы чыгарылып турган.

Совет бийлиги эмнени айтса ошонун баары чындык катары кабыл алынып турган, ал мезгилдин трагедиясы дал ушунда.

Советтик идеология мына ушундайча максатын ишке ашырып турган жана анын максаты калкты ишендирүү, өзүнө кызмат кылдыруу болгон. Бул толугу менен ишке ашкан. Бийлик, партия өкүлдөрү эмнени айтса карапайым калк ага чындап ишенген, ошону менен адабий мураска, адабиятка, маданиятка болгон көз караш саясатка гана ыңгайлашып, курулай макталган көркөм чындыктар орун алып, реалдуу чындыкты бир беткей мактоо менен элге жеткирилип турган. Социалисттик идеология коомдук кызыкчылыкты жеке кызыкчылыктан жогору коюп, коомдук кызыкчылыкка жараша курулуп, маркстык идеяга таянган. Карапайым калкты: "Совет доорунда социалисттик идеология эксплуататордук класстын идеологиясынан айрымаланып турат, эксплуататордук класстын идеологиясы калың элди башкаруучу класстын кызыкчылыгы үчүн кызмат кылдырса, социалисттик идеология эзилүүчү таптын кызыкчылыгы үчүн кызмат кылат жана эзилүүчү таптын идеясы, моралдык нормасы, принциптери үчүн иш-тейт" - деп өзүн-өзү актоо менен саясатын жүргүзө берген.

В. И. Ленин «Мамлекет жана революция» деген эмгегинде «Буржуазное государство не «отмирает»... а уничтожается «пролетарским в революции» - деп айтканындай, 1918-1930-жылдары СССРде тоталитардык саясий режим орнотулуп, баары кабыл алган жалгыз идеология өмүр сүрө баштаган. Чындыгында П.Е. Ерофеевдин: «Отмирает после этой революции пролетарское государство или полугосударство» (7) - деп айтканындай, мамлекет саясатка баш ийген, а тоталитардык башкаруу чексиз бийлигин орноткон абал пайда болгон.

Кандай идеология болбосун бир гана нерсени - бийликти, чексиз бийликти көздөрүн, коммунизм

идеясынын түбү адам баласына кыйынчылыкты алып келерин, адамга ашкере үстөмдүк кылып, берилген эмеспи. Совет өлкөсүнүн принцибинде адам мамлекет үчүн, идеология үчүн кызмат кылат. Мына ушул мезгилде адамдын адамдык нарк-насили, улуттун руханий байлыгы түккө турбас нерсеге айланат.

Дал ушул чындыкка кээ бирлери чындап эле ишенип кызмат кылышса, кээ бирлери саясатка ыңгайлашып, жеке кызыкчылыгы, амбициясы менен берилип кызмат кылышкан жана убайын көрүшкөн. Москвадан кандай каталар табылса союздук республикалардан да тез арада табылып, сын чабуулуна туштугуп, жазаланып турган. Мисалы, Жданов таап чыккан каталар кыргыз элинде да табылып, каталары ашкереленген, мунун бир далили М. Кылычтын каталары менен аны изилдеген окумуштуулар - Т. Саманчин менен Ж. Шүкүровдун зыяндуу иштеринин беттеринин ачылышы. Көркөм адабият дал ушундай маанайда өнүгүү жолуна түшкөн.

Т. Саманчиндин «күнөөсү» чындыгында Молдо Кылычтын «реакциячыл, зыяндуу» аракеттерин ашкерелебестен, изилдеген акындарын демократ жана реакциячыл деп экиге бөлбөстөн жана эң башкысы ошол мезгилдеги адабият таануу илиминин мүнөздүү көрүнүштөрүнө ылайык тагыраак айтканда, саясий-социалдык турмуштун чыгармада чагылдырылышын изилдөө албагандыгы, талапка ылайык изилдөө жүргүзбөгөндүгү, коомдун ушул талабын эске албагандыгы, же болбосо түшүнбөгөндүгү болгон. Булардын ордуна акындык дараметин, поэзиясынын табитин, жанрдык, тематикалык жактан ийгилигин адабият таануу илиминин чыныгы талабы менен карап, изилдөөсүн жүргүзгөндүгүндө жана көркөм чыгармачылыкка, искусство чыгармасына илимий өңүттөн таза жасаган мамилесинде болгон. Дал ушул мамилеси анын жок болушуна кызмат өтөгөн. Мындай «чоң катаны» советтик система, советтик идеология, бийлик эч качан кечирмек эмес.

Адабияттар:

1. Асаналиев К. Башат. Китепте: Молдо Кылыч. Казалдар. -Ф., Адабият, 1991. 16-6.
2. Молдо Кылыч. Казалдар. - Ф., Адабият, 1991. 90-6.
3. Абдрахманов Ы. Молдо Кылыч жөнүндө // Ала-Тоо, 1989. №12, 135-6.
4. Мамыров М. Акындарды эл унутпайт // Ала-Тоо, 1991, №11.147-6.
5. Балтин П., Нуров Г., Самаганов Ж. Т. Саманчиндин эмгектериндеги космополитизм жана буржуазиячыл-улутчулдук рецидивдер // Советская Киргизия, 1949, 10-апрель.
6. Балтин П., Нуров Г., Самаганов Ж., Берднбеков Д. Окумуштуунун диссертациясынын авторунун улутчулдук көнүгүүлөрү // Советская Киргизия, 1950, 10 апрель.
7. Ерофеев П.В. Советская идеология в 30-е годы XX века». -М., 1991.